

16. YÜZYILDA OSMANLI PADİŞAHLARININ POLİTİK, EKONOMİK VE MANEVİ GÜÇ KAYNAĞI OLARAK HANEDANA YÖNELİK TEMLİKLERİ

Zafer Karademir*

Öz

Osmanlı padişahlarının ülkedeki mali kaynakların yegâne sahibi oldukları kabul edilmekteydi. Bu anlayışa göre padişahlar kontrol ettikleri kaynakları mülk statüsü altında ve hukuk kuralları çerçevesinde diledikleri kişilere bağışlayabilirlerdi. Bu makale 16. yüzyılda hüküm süren Osmanlı padişahlarının bizzat hanedan üyelerine temlik yöntemi ile verdiği mülklerin dağıtılma sebeplerini ve yönetici aile bireylerine sağlanan bu olanakların ne gibi sonuçlar doğurduğunu incelemektedir. Çalışma kapsamında T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen temliknameler ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu mülklerin iktisadi düzene olumlu ya da olumsuz etkileri makalenin odak noktasıdır. Ayrıca temliğe konu olan mali kaynakların nasıl korunduğu, bunların korunamadığı zamanlarda kimlerin bu varlıklara müdahale ettiği sorularına yanıtlar aranmaktadır. Ülke geneline yayılan ve oldukça farklı çeşitleri olan temlik uygulamalarının bir “temlik ağ” şeklinde tasarlandığı söylenebilir. Padişahlar ve onlara bağlı merkezi bürokrasi bu yapı ile hem devletin önemli gelir kaynaklarını aile içinde bırakmaya gayret etmişler hem de bunların kontrolü ile hanedan içi dengeleri gözetmişlerdir. Hanedanın kadın üyelerinden damatlara kadara pek çok kişi bu ağdan beslenmiştir. Tüm hukuki ve fiziki korumalara rağmen hanedanın mülklerine dışarıdan müdahaleler yaşamış ancak bunlara karşı hukuki yollarla engel olunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, padişah, hanedan, temlik, yeni çağ

* Doç. Dr., *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü* Merkez Sivas/ Türkiye, zaferkarademir58@gmail.com Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0179-4589>.

The Temliks for the Dynasty as the Source of Politics, Economics and Spiritual Force of the Ottoman Sultans in the 16th Century

Abstract

It was accepted that the Ottoman sultans were the sole owner of the financial resources in the country. According to this understanding, the sultans could donate the resources they controlled under the status of mülk (property) and within the framework of the rules of law. This article examines the reasons for the distribution of the mülks given by the Ottoman sultans, who ruled in the 16th century, to the members of the dynasty by the method of temliks (given property), and the results of these opportunities provided to the members of the ruling family. Within the scope of the study, the temliknâmes (property papers) obtained from the Presidency Ottoman Archives of the Presidency of the State Archives of the Republic of Turkey were evaluated in detail. The positive or negative effects of these mülks on the economic order are the focus of the article. In addition, how the financial resources subject to assignment were protected; when these cannot be protected who intervenes in these assets are the questions to be answered. It can be said that the temlik practices, which were spread throughout the country and had quite different types, were designed as a "temlik network". With this structure, the sultans and the central bureaucracy connected to them both tried to leave the important income sources of the state within the family and kept the balance within the dynasty under their control. Many people, from the female members of the dynasty to the grooms, were fed from this network. Despite all the legal and physical protections, the dynasty's properties experienced outside interventions, but they were tried to be prevented by legal means.

Keywords: Ottoman, sultan, dynasty, temlik, New Age

Giriş

Mutlak gücün tek elde toplanması ilkesini ciddi bir kanuni altyapı ve bürokratik kadro ile uygulayan Osmanlı padişahları, ülkenin gerçek hakimi sayılırlardı.¹ Sultanlar sahibi oldukları kaynakları dilerlerse en yakınlarından başlamak üzere diğer insanlarla paylaşabilirlerdi. Ceyb-i hümayûn, hassâ gelirleri, selâtin vakıfları ve padişahların hanedan üyelerine sağladığı temlikler bu değerler arasında önde gelenleriydi. Söz konusu kaynaklar gayet dikkatle tespit ve takip ediliyor; hanedana ayrılan bölgelerde bilhassa verimli araziler tercih ediliyordu.²

¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul 2009, s. 10.

² Örneğin hassâ arazilerinin hazineye girdilerinin, tüm toprak gelirlerinin üçte birine yakın olduğu ifade edilir. Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı

Sıradan mülklere nazaran mali ve fiziki olarak daha büyük olan bu kaynakların dağıtılma sebepleri ve sıklığı, padişahların sadece kişisel ilişkileri ile açıklanamayacak düzeyde mühimdi. Yerinde bir ifadeyle: “Mülk dağıtımları hem siyasi hem de iktisadi kolları olan bir sistemdi.”³

Osmanlı idaresinin sivil topluma mülk edindirme hususunda mümkün olduğunca elini sıkı tuttuğu yönünde genel bir kanı vardır. Padişahların ve merkezi bürokrasinin, sivil bireylere mutlak mülkiyet verme noktasındaki sıkı politikalarının hedefleri arasında üretim-tüketim düzenindeki işleyişinin kendi kontrollerinin dışına çıkmasını engellemek⁴ ve toprak aristokrasisinin ortaya çıkmasına mani olabilmek gibi önemli hususlar yer almaktaydı. Bu manada, bir araştırmacının⁵ “temlik basamakları” şeklinde tasvir ettiği sistemin her aşaması oldukça kontrollü bir şekilde yürütülüyordu. Bu noktada basamak tabirine benzer şekilde temlik uygulamalarının bir “ağ” gibi örüldüğü ve başkentin saraya yakın mekânlarından başlayıp ülkenin uzak diyarlarındaki köylere kadar uzanan bu “temlik ağının” padişahların bilgi ve iradeleriyle genişletildiği ya da daraltıldığı ileri sürülebilir.⁶ Bu geniş ağın en sağlam kollarının sultanların anneleri ve eşlerinden başlamak üzere hanedanın kadın ya da erkek üyelerine ulaştırıldığı görülmektedir. Temlik ağının hanedan mensuplarına dönük kollarının örülmesi sırasında padişahların her zaman kendi iradelerini kullanamadıkları ve aile üyelerine mutlak mülkler verirken, onlar maddi sıkıntılara düşseler dahi devlet ciddiyetinden ödün vermedikleri anlaşılmaktadır.

Osmanlı iktisat düzeninde mülk sistemi bütünüyle açıklandığı kabul edilen konular arasında sayılmış; mülkiyet statülü kaynakların padişahlar tarafından neden verildiği ve bu uygulamanın mali düzene etkileri pek fazla araştırılmamıştır. Temliklerin genel iktisat düzenine, hazineye, hanedana ve topluma faydaları ya da zararları gibi aslında henüz tam olarak gün yüzüne çıkarılmamış olup bazı noktalar incelenmeye muhtaçtır. Bu minvalde Barkan tarafından “keyfi temlikler” olarak

İmparatorluğunda Aldığı Şekiller”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VI/1 (1940), s. 157.

³ Fekete Lajos, “Macaristan'da Türk Mülk Sistemi”, *Tarih Dergisi*, 12/16 (1961), s. 42. Mülk konusundaki hukuki meselelerin padişahın da müdahil olduğu merkezi bürokrasi arasında siyasi bir güç çekişmesinin malzemesi olabileceğine dair Kanuni Sultan Süleyman devrinden detaylı bir örnek için bkz: Mehmet Gel, “Kanuni Devrinde Vüzera Gölgesinde "Vakfa İlave Mülkün Satışı" Üzerine Bir Hukuki Tartışma: "Da'va-yı Asiyab", *Bellefen*, LXXVII/280 (Aralık 2013), s. 927- 954.

⁴ 16. yüzyılda hanedan vakıflarının Darüssaâde Ağası kontrolüne geçmesi bir hayli önemlidir. Amy Singer, *İyilik yap Denizge At Müslüman Toplumlarında Hayırsıverlik*, (çev. Ali Özdamar), İstanbul 2012, s. 253.

⁵ Lajos, “Macaristan'da Türk Mülk Sistemi”, s. 31.

⁶ Leslie Pierce'in hanedan üyeleri tarafından örüldüğünü söylediği “nüfuz ağlarının” bir bölümünü “temlik ağı” oluşturuyordu. Bkz: Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2012, s. xv.

nitelendirilerek⁷ padişahların diledikleri kişilere tevdi ettiği mülkler arasında sayılan ve hanedan üyelerine bahşedilen örneklerin mahiyeti ve amaçları bu makalenin üzerine eğildiği konulardandır. Burada sıradan bir ailenin aile hukuku mu işletilmektedir yoksa padişahların “devlet başkanı” olarak hanedanın diğer üyelerine kendilerini kabul ettirme kaygıları mı söz konusu olmuştur? Dahası padişahların temlikleri hanedan mensuplarına teslim ederken, “kerhen” adını attıkları, yani önceki temliklerin devam etmesi geleneğine uymak zorunda kaldıkları vaki midir?⁸ Gönül alma kaygısından ziyade, sarayda yerleşmiş bir âdetin işleyişine engel olmamak; böylece en yakınlarından başlayarak saraydaki hiziplerin muhalefetine maruz kalmamak düşüncesi de temlik ağının örülmesinde etkili midir? Söz konusu sorulara cevaplar aramadan önce, temlik sisteminin kavramsal karşılığına ve Osmanlı geleneğindeki yerine yakından bakmak gerekmektedir

Mülk kelimesi, “bir şeyi birinin mülkü kılma, bir mülkü birinin üstüne yapma” anlamında kullanılmakta⁹ temlik de hemen hemen aynı şekilde “mülkiyet hakkını veya malî bir hakkı başkasına devretmeyi” ifade etmektedir.¹⁰ Mülk verilen şey, menkul ya da gayr-i menkulleri kapsadığı gibi topraklar söz konusu olduğunda sadece tasarruf hakkı da mülk olarak verilebilirdi. Osmanlı hükümdarları mülkleri *temliknâme* (*mülknâme*) belgesi ile bağışlardı ve böylece kanunen koruma altına alınırdı.¹¹ Temliknâmeler aslında bir berat niteliğinde olup¹² bu özellikleri münasebetiyle padişahların cüluslardan sonra yenilenmeleri gerekirdi.¹³ Sahteciliğin önüne geçebilmek adına mülknâmelerde devletin resmi onayına nişan ve tuğra gibi işaretler yer alırdı.¹⁴

7 Barkan, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, s. 922, 924.

8 Hasan Kâfi'nin, padişahlara nasihat geleneğine uyararak yazdığı ve III. Mehmed'e sunduğu layihasında, “... padişah babası yerine geçüb padişah olsa vâcib olan budur ki babasının hayırbâhlarını ve dostlarını muazzez tuta...” sözleriyle verdiği öğüt, temliklerin manevî cephesine işaret etmektedir. Bkz: Mustafa Sarıbıyık, *Hasan Kâfi Akhisârî'nin 'Usûlü'l-Hikem Fi Nizâmî'l Âlem' Adlı Eseri Üzerinde Bir Tetkik*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1989, s. 23.

9 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2011, s. 1233.

10 Bilal Aybakan, “Temlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, İstanbul 2011, s. 428.

11 İpşirli, “Temliknâme”, s. 430-431. İlerleyen zamanlardaki verilere göre mülk verilen belgelerde *büccet-i şer'iyye* ve *kayd-ı hâkânî* tabirleri de kullanılmıştır. Bahaeddin Yediyıldız, “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, 18 (1984), s. 19.

12 Mübahat Kütükoğlu, “Berat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992, s. 473.

13 İlk kez 1386'da Evrenos Bey'e verilen mülk statüsünün 1603 yılına kadar toplam 11 padişah tarafından yenilediği ifade edilmektedir. Bkz: Ayşegül Çalı, “Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülknâme”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20 (2006), s. 71.

14 Kanuni devrine ait bir (1565 yılı) mülknâme örneğinde, bu detaylar için bkz: T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı (Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA), Mühimme Defteri No: 5, Sayfa No: 7, Hüküm No: 9, Tarihi 7 Zilhicce 971. 17 Temmuz 1564. Bundan sonra arşiv belgeleri, BOA, MD 5, 7, 9. 7 Zilhicce 971. 17 Temmuz 1564 şeklinde verilecektir.

Osmanlı sultanları temlik verme hakkını kullanırken, bu uygulamanın çeşitlenmesine de fırsat verdiler. ”Mutlak mülk” denilen ve “kamil milk” olarak da bilinen¹⁵ mülklerde, kişilere temlik edilen şey üzerinde her türlü tasarruf hakkı tanınırdı. Kanuni Sultan Süleyman’ın, önce asıl sahibinden parayla satın alınıp sonra kapıcıbaşılardan birine temlik ettiği İstanbul’da bir ev için: “*Zikrolunan ev hüccet-i şer’iyyede mastûr olan hudûd u sınırı ile müşârun-ileyhün mülki olup dilerse sata, isterse bağışlaya, murâd idinürse vakfeyleye*” şeklindeki ifadeleri¹⁶, bu hukuki statüyü açık bir şekilde betimlemektedir. Arâzi-i memlûke türündeki araziler de bu kapsamdaydı ve bu araziler sair mülkler gibi satılabiliyor ya da miras veya hibe işlemlerine tabi tutulabiliyordu.¹⁷ Mâlikâne-dîvânî uygulaması¹⁸ da temlik sistemi içinde yer edinmiş olup bu sistemde toprakların mâlikâne kısmı mülknâme ile sahiplerine terk edilmekteydi ve onlar da bu kısımlar için satış, hibe ve miras haklarına sahip olabilmekteydi.¹⁹

Osmanlıların ekonomik örgütlenmesinde temliklerin “mülk vakıf” ya da “vakıf mülk” şeklinde tarif edilebilecek olan bir başka çeşidi daha yer almıştır.²⁰ Bu uygulama iki şekilde hayat bulmuş; bir kısmında “mutlak mülkler”, “sahih” vakfa çevrilirken; ²¹ bir diğer kısmında mutlak olmayan mülkler, “gayr-i sahih” vakfa dönüştürülerek²² kaynağın sadece gelirleri vakfa tahsis edilmiştir. Her ne kadar bir

15 “Milkü'l-ayn ve'l-menfâa” olarak da ifade edilebilir. Hasan Hacak, “Milk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 63.

16 BOA, MD 6, 472, 1022, 11 Ramazan 972, 12 Nisan 1565.

17 Mevât (boş, ölü) iken şenlendirilen ya da padişah tarafından *mülk-i sahib* ile mâliklerine teslim edilen araziler bu kapsamdadır. Bkz: Halil Cin, “Arazi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991, s. 344.

18 Mâlikâne-dîvânî sistemindeki mâlikâne kısmının, mülk örnekleri içinde en zayıf haklara sahip uygulama olduğu ifade edilir. Bkz: Ömer Lütfi Barkan, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/4 (1941), s. 913.

19 Mehmet Genç, “Malikâne-Divani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara 2003, s. 518. Mâlikâne kısmının gelirlerinin vakıflara tahsis edilmesine dair örnekler için bkz: Hülya Taş, *XVI. Yüzyılda Rum Eyaleti’nde Miri Toprakların Mülk ve Vakfa Dönüştürülmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 57.

20 Bu örnekler Akdağ’ın daha erken tarihler için ileri sürdüğü, “mâlikâne vakıf” ya da “vakıf tımar” tanımlamasına paralel örneklerdir. Bkz: Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, Cilt 2 1453- 1559, Ankara 1979, s. 319.

21 Furuzan Selçuk, “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar) ‘Islamic Society and The West’ Cilt I.- Kısım II den”, *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s. 21.

22 Aslında rakabesi devletin elinde olan (mirî) arazilerin de mutlak mülk haline getirilmeden vergilerinin mülk şeklinde verilerek vakfedilmesi mümkündü ve bu vakıflara vakf-ı gayr-i sahih (irsâdî vakıf) denirdi. Şu ifadeler tanımlama açısından gayet mühimdir: “*Bir veya müteaddit köy ve mezraanın öşür ve resm-i ferağ ve intikali misilli menafi-i emriyyesi devlete büyük hizmet yapan veya sahib-i takva ve irşad olan bir zata hükümdar tarafından bir temliknâme ile temlik olunup, o zat tarafından bir veya müteaddit cihet-i hayra vakf ve tahsis olunmakta idi. Bu temlik, arazinin rakabesini temlik değil, o köy ve mezraalardan devletçe cibayet olunan, öşür, ferağ ve intikal resmi gibi resimler idi*”. Bkz: Ali Himmet Berki, “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s. 11. Bu

mülk vakfedildikten sonra onun mülk olarak kalıp kalmayacağı hususu hukuken tartışılmalı olsa da²³, vakıf işlemi, vakfeden açısından temlik mahiyetindedir.²⁴ Bir başka ifadeyle, temlik, sahih vakfın bir ön şartıdır. Nitekim miri statülü arazilerin vakfedilebilmesi için önce mülk haline getirilmesi gerekirdi.²⁵

Siyasal ve mali alana hitap ettiği anlaşılan kontrollü mülk dağıtımı (temlik ağının örülmesi) siyaseti, imparatorluk tarihi kadar eskidir. Nitekim başlangıçtan itibaren Osmanlı padişahları, bilhassa araziler üzerinden temlikler dağıtmışlar, bunun örfe ve şer'e uygun olduğunu düşünmüşlerdir.²⁶ Osman ve Orhan Gazi'nin şeyhlere, Ahi reislerine ve dervişlere temlikler verdiği, resmi kayıtlara yansımıştır.²⁷ Temlik usulüne dair en eski arşiv kaynağı Orhan Gazi devrine ait olup 1348 tarihlidir.²⁸ Ancak erken devirlerden itibaren hayat bulan mülk edindirme politikası zaman zaman sekteye uğramıştır. Öyle ki, II. Mehmed'in temlik sisteminin aleyhine bir siyaset izlediği görülür.²⁹ Padişahın buradaki motivasyonu ülkenin imarı için gerekli nakit ihtiyacını mîrî üniteler ile doğrudan elde etmektir. Geçici bir sarsıntıdan sonra temlikler yeniden verilmeye başlanmış; II. Bayezid mülk ve vakıfları sahiplerine iade ederek halk nazarında büyük destek görmüştür.³⁰ Yavuz

çalışmadaki bazı örnekler, açık şekilde belirtilmemiş olsa da bu kapsamda değerlendirilebilecek niteliktedir.

²³ İmam Mâlik ve İmam Şâfi, vakfın mülkten çıkmayacağı görüşünde iken, bazı İslam hukukçuları vakıf statüsü sonrası mülk özelliğinin zail olacağına hükmetmişlerdir. Ali Himmet Berki, "İslam'da Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (Ocak 1957), s. 23.

²⁴ Aybakan, "Temlik", s. 428, 429.

²⁵ "...ellerinde mülknâme-i hümayun olmayınca arz-ı mîrinin vakfiyeti sahib olmaduğu müteaddid fetvâlar ibraz olunmağın...", BOA., MD 14, 584, 836, 26 Cemaziyevvel 978, 26 Ekim 1570. Kuşkusuz her mülk, sonradan vakıf statüsüne dönüştürülmedi. 1586 tarihli bir belgede Ahyolu'daki valide sultana ait köyler için "... validem tâbe serâbunun kazâ-i mezburde vâkî mülk ve vakıf karyeleri..." ve "... zikr olunan emlâk ve evkâfın ..." şeklindeki ayırım vakıfların her zaman mülk haline getirilmediğine işaret etmektedir. BOA, TS. MA. e, 811, 4, 10 Muharrem 995, 21 Aralık 1586.

²⁶ Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller II", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/1 (1941), s. 165.

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 292.

²⁸ Mehmet İpşirli, "Temliknâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40 İstanbul 2011, s. 430. Emecen, 1348 tarihli belgeyi ayrıntılı bir şekilde tahlil etmekte; fakat en erken örnek olarak aslında 1301 tarihli Orhan Gazi'ye ait bir mülknâmeyi haber vermektedir. Ancak yazar bunun sıhhati konusundaki şüphelerini de açıklamaktadır. Bkz: Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2010, s.187-209. Kuruluş devri mülknâmeleri için ayrıca bkz: Nuri Taşkın, *Osmanlı Diplomatiğinde Mülknâmeler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 15-20.

²⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul 1979, s. 298.

³⁰ II. Bayezid devrinde Edirne'de yoğun bir temliknâme üretimi dikkat çekiyor. Bkz: M. Tayyip Gökbilgin, XV- XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livâsı Vakıflar- Mülkler- Mukataaalar, İstanbul 1952, s. 229, 235, 379, 380, 385, 394, 403. Muhtemelen, II. Bayezid'in mülkleri sahiplerine geri verme politikası nedeniyle, onun devrinde yoğunlaşma söz konusu olmuştur. .

Sultan Selim ise bazı temlik dağıtımlarından sonradan pişman olmuş ve tımar statüsüne zarar vermekten dolayı üzıldüğünü belirtmiştir.³¹ Kimi araştırmacılara göre kuruluş yıllarına nazaran daha sınırlı bir şekilde yürütülen temlik dağıtımları³² buna paralel olarak daha kontrollü büyümeye fırsat verecek derecede düzenli bir hal alarak ilerleyen asırlarda da sürdürülmüştür.

Hanedana Yönelik Temlik Ağının Örülme Sebepleri

Klasik dönem Osmanlı padişahları güçlü bir merkezîyetçi siyasal yapının idarecisiydiler. Bu bakımdan Batılı monarşilerde olduğu gibi³³, devletin tüm menkul ve gayr-i menkul mal varlığının -Tanrı adına- tek sahibi olarak çeşitli roller üstlenmişlerdi. Bu roller onları devlet başkanı olmalarının yanı sıra adeta devasa bir şirketin yöneticisi gibi davranmaya sevk ediyordu. Bu büyük siyasal ve mali kudret karşısında sultanların en yakınları, onlara kan bağı ile bağlı olan kadın ve erkeklerin durumu ne olacaktı? İşte bu noktada hanedan mensuplarının da reayaya dönük örneklerde olduğu gibi temlikler vasıtasıyla bir hayli memnun edildikleri ve iktisadi hayata dahil oldukları görülür. Ülke geneline yayılan mülk edindirmeler ile ciddi bir iktisadi ağ inşa edilirken, bu ağın kollarında, selâtin vakıflarından, hassa arazilere; paşmaklık ünitelerden maaş tahsisleri ve hediye şeklinde dağıtılan mücevherleri içeren nakit kaynaklarına³⁴ kadar başka alt ağlar örülmekteydi. Zaman zaman birbirinin içine geçerek girift bir hale bürünen bu ağlar sayesinde devleti idare eden aile, aynı zamanda geniş bir mali organizasyonun da sahibi ya da idarecisi konumunda roller üstleniyordu.

Padişahların, hanedan üyelerine ihsan ettikleri temliklerin sebepleri arasında şüphesiz kan bağları nedeniyle onlara besledikleri saygı ve muhabbet ilk sıralarda bulunmaktaydı. Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Hatun'a; II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde temlikler verilmesi bu muhabbet ve saygı hisleri ile alakalıydı.³⁵ Bu iltifatın bir karşılığı da aile bireylerinin mağduriyet yaşamadan hayatlarını devam ettirebilmelerini sağlamaktı.³⁶ Zira her yeni cülus,

³¹ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 28.

³² Bu yavaşlamanın Osmanlıları'na rakip hanedanlar çıkması ihtimaline karşı bir önlem olarak değerlendirildiği ve İslam hukukunun tesirinin giderek artması nedeniyle temliklerin azaldığı yönündeki görüş için bkz: Lajos, "Macaristan'da Türk Mülk Sistemi", s. 32.

³³ Erken tarihlerden başlayarak, incelenen dönemi kapsayacak şekilde Avrupa'da da krallar birer girişimci idiler. Onlar, toprakların bir kısmını öz ihtiyaçları için doğrudan kendilerine ayırırken, ticarete tekeller kurmuşlar ve madenlerin de sahibi olmuşlardır. Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, I, Ankara 1985, s. 88, 190, 211, 233, 253. 304.

³⁴ Hanedanın kadın ya da erkek üyelerinin harçlıklar ve benzeri nakit tahsisleri ile nasıl desteklendikleri hususu ayrıca incelenmeyi bekleyen konulardandır.

³⁵ Bkz: M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 33.

³⁶ Gerçekten de hanedanın kimi üyeleri- bilhassa dul kalmış kadınlar- yoksul bir reaya gibi mağdur hale gelebilmekteydi. Bu duruma düşen ve oradan kurtulmak isteyen mensupların başvuracakları

saraydan başlamak üzere başkente yahut ülkenin pek çok bölgesine dağılmış hanedan üyelerinin hayatında olumlu ya da olumsuz değişimler yaşanacağı anlamına geliyordu. Temlik elde eden hanedan üyelerinin ilk gerekçeleri de işte bu değişim süreçlerinden en az etkilenecek statü ve maddi yeterlilik bakımından zarar görmeme beklentileriydi. Gerçekten de çoğu zaman öyle oldu ve padişahlar saltanatlarını izleyen süreçte aile bireylerini temlikler vasıtasıyla mağduriyetten kurtarmaya gayret ettiler. Örneğin II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmed'in şehzadesi Mustafa'nın kızı Hani Hatun'a, 1506-1507 yılında Edirne'ye bağlı Keşanlı köyünü temlik etmesi³⁷ bu hislerle alakalıydı.

Padişahların aile üyelerine karşı besledikleri sevginin mülk dağıtımındaki yansımaları devlet ciddiyeti ile sınırlandırılmıştı. Onların mülknâmelerde kullandığı dildeki güç göstergesi hanedan üyelerine verilen mülknâmelerde de bariz şekilde görülmektedir. Singer tarafından ayrıntılı tasviri yapılan, Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'a verdiği bazı mülknâme örneklerindeki fiziki örgü ve kullanılan lisan, padişahın sadece cömertliğinin değil gücünü de yansıtır.³⁸ Aynı gücün temlik talep eden aile bireyleri tarafında da yansımaları söz konusudur. Sultan II. Bayezid'in validesinin, oğlundan mülk istemesi ve burada kullandığı cümleler bahsedilen kudret vurgusunun hanedan içinde açık bir şekilde hissedildiğini vurgulamaktadır. Kuşkusuz diplomatika gereğince validelerin oğullarına hitap ederken kullandıkları yerleşik kalıplar ve genel geçer ifadeler vardır. Ancak hanedana mensup kişilerin temlik talebinde kâğıda işlenen kelimeler temlik talep eden bir vatandaştan farksızdır.³⁹ Sultan II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'ın, 1512 yılında, babasından "harçlık" isteğindeki yöntem bir yazılı dilekçe idi ve kullanılan dilde, diplomatika geleneğinin yansımaları nezaket dili dışında statü farkına dair herhangi bir iz yoktur.⁴⁰ Yine Selçuk Sultan'ın İstanbul'un havasına alışamaması nedeniyle babasından, kendisine Aydıncık'tan arazi tahsis etmesi isteğinde aynı ricacı ifadeler gözlenirken, talibin mümkünse elindeki arazilerin yerine bunların verilmesini önermesi ayrıca önemlidir.⁴¹ III. Murad'ın kız kardeşi Gevherhan Sultan'ın Karaferya'daki mülk

makam yine padişahın şahsıydı. II. Bayezid'in kızı Fatma Sultan'ın maddi bakımdan düşkün hale geldiği ve padişahın yardım istediği satırlar, Osmanlı tarihinin pek dile getirilmeyen cephelerinden birine ışık tutuyor. Bkz: BOA, TS.MA.e, 851, 60, 7 Safer 918, 24 Nisan 1512. Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Mahidevran'ın gözden düşmesi sonrası mali bakımdan çöküş yaşadığı süreçten ancak yine sultanın yardımıyla kurtulması mümkün olmuştur. Bkz: Pierce, *Harem-i Hümayun...*, s. 77.

³⁷ Gökbilgin, *XV- XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livâsı...*, s. 379. Aynı sultan, II. Murad'ın oğlu Ahmed Çelebi'ye Osmancık civarında verdiği mülkleri onaylamıştır. *Aynı eser*, s. 243.

³⁸ Bkz: Amy Singer, "The Mülknâmes of Hürrem Sultan's Waqf in Jerusalem", *Muqarnas*, 14 (1997), s. 100, 101.

³⁹ 1512 yılında kaleme alınan, gayet nazik ve edibane bir lisanla yazılan bu belge için bkz: BOA, TS. MA. e, 968, 66, 7 Safer 918, 24 Nisan 1512.

⁴⁰ BOA, TS. MA. e., 968/75, 7 Safer 918, 24 Nisan 1512.

⁴¹ BOA, TS. MA. e, 745/49, 7 Safer 918, 24 Nisan 1512. Dilekçe 1512 tarihlidir. Burada bahsedilen şahıs arşivdeki katalogda Sultan Çelebi Mehmed'in kızı olarak kaydedilmişse de bu tarihte hayatta

bekâr odalarına yeniçerilerin haksız bir şekilde müdahale etmelerine karşın, Gevherhan Sultan'ın da bir arzuhal sunarak padişahın yardım isteği, hanedanın rutine uyma zorunluluğuna işaret eden örneklerden bir diğeri'dir.⁴² Bu disiplinli yapıda hanedan üyelerine ait temliklerin vefat ya da benzeri sebeplerle boş kalması durumunda, mülklerin yine aile içinde kalmasına özen gösterildiği de anlaşılmaktadır.⁴³ Osmanlıların maddî gücünün el değiştirmeden devamına yönelik bu politika, bahsedilen disiplinin aslında aileyi korumaya dönük cepheleri olduğuna da işaret etmektedir.

Padişahların aile üyelerini memnun etmek adına verdiği temliklerin manevi cephesi her zaman bu kadar naif bir düzen içinde yürümüş müdür? Padişahların mülk verirken sebep ve niyetlerini söylememelerine rağmen; her hanedanda olabileceği gibi Osmanlı ailesi üyeleri arasındaki rekabetin⁴⁴ 16. yüzyılda mülkler üzerinde görülmesi doğaldır. Bir başka ifadeyle hanedan içindeki güçlü aktörlerin padişahları etkileyerek temlikler elde etmelerinin sadece aile içi muhabbetten değil rekabetten de kaynaklanması olasıdır. Padişahlara, dolayısıyla siyasal gücün kaynağına daha fazla yaklaşmak, saray içi hiyerarşilere karşı güç kazanmak ya da temlikler sonrası hayır işlerine adanan kaynakları artırarak daha fazla bilinir olmak gibi hisler başlangıçta bahsedilen sevgi ve saygı hislerinin temliklerdeki rolünü kimi zaman geri plana itmiş olabilir. Bu manada sultanların mülk dağıtımında çevrelerindeki etkilerden hareketle kararlar aldıkları düşünülebilir. III. Murad'ın Valide Sultan'a verdiği mülklerin⁴⁵; ya da III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'a Mısır'dan ayırdığı temliklerin⁴⁶ tümüyle kendi iradesi ile verilmemiş olması uzak ihtimal değildir.

Hanedanın bilhassa kadın üyelerinin üzerindeki temliklerin aynı zamanda padişahların güçlerinin toplum nazarındaki meşruiyetinin dayanakları olarak

olmadığından, bu dilekçeyi veren kişi II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan olmalıdır. Her iki sultan hakkında bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Ahmet Gündüz, "Çelebi Mehmed'in Kızı Selçuk Hatun Vakıfları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), s. 1154-1173; Çağatay Uluçay, "Bayezid II.'in Ailesi", *Tarih Dergisi*, 10/14, (Eylül 1959) s. 123.

⁴² Bkz: BOA, MD 69, 35, 66, 1 Cemaziyevvel 1000, 14 Şubat 1592.

⁴³ Mihrimah Sultan'ın vefatı sonrasında onun haslarından olan Şarkipâre bölgesinin mahsulü, 1574'te III. Murad tarafından bizzat validesine temlik edilmiştir. BOA, MD 35, 397, 1014, 16 Şevval 986, 16 Aralık 1578.

⁴⁴ Reyhan Şahin Allahverdi, böyle bir rekabetin Hürrem Sultan sonrasında hanedanın güçlü kadınları arasında vakıf kurma faaliyetlerinde de olabileceğini iddia ederek mühim bir meseleyi gündeme getirmektedir. Bkz: "Yetim Bir Hanım Sultan: Şehzade Mehmed'in Kızı Hümaşah Sultan Vakıfları", *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, (Nisan 2016), s. 2.

⁴⁵ Örnekler için bkz: BOA, MD 34, 31, 60, 14 Muharrem 986, 23 Mart 1578; BOA, MD 34, 31, 61, 14 Muharrem 986, 23 Mart 1578; BOA, MD 35, 397, 1014, 16 Şevval 986, 16 Aralık 1578; BOA, MD 36, 9, 27, 5 Zilkade 986, 3 Ocak 1579.

⁴⁶ M. Tayyip Gökbilgin, "Mehmed III", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul 1997, s. 547.

işletildiği de anlaşılmaktadır. Bir etkin araştırmacının ifadesiyle⁴⁷, kadın üyelere verilen mülkler ve bunların arkasından gelen vakıfların hizmetleri sayesinde halk hanedanın kadınlarından, onların iyiliksever yönlerinden haberdar oluyorlar; böylece kadınlar padişahların meşruiyetine katkıda bulunuyorlardı. Bu sayede temlik ağı yönetici ailenin bilhassa kadın mensuplarının hayatına katkı sağlarken; aynı ağ sayesinde bu kişiler padişah otoritesinin görünürlüğüne destek olan araçlara dönüşüyorlardı.

Temlik düzeninin işleyişi sırasında ilginç bir hukuki durum da oluşuyordu. Bir yandan devletin resmi ilkeleri işletilirken öte yandan aile bağları dikkate alınıyordu. Daha açık bir ifadeyle mutlak gücün ve mülkün sahibi olduğu düşünülen padişahlar, ciddiyet ve sorumluluk gerektiren padişahlık rolleri ile aile bireyi olmaları sebebiyle kuşandıkları kimi zaman “oğul” ya da “eş”, kimi zaman “baba” veya “dede” rolleri arasında bir denge bulmak zorundaydılar. Bu dengenin siyaset lehine bozulması ailenin fertlerini olumsuz etkilerken; aile üyeleri lehine bozulması politik eleştirilere sebebiyet verebilirdi. Dolayısıyla padişahlar temlik politikasını hayata geçirirken hem saray içindeki hem de hanedan üyeleri arasındaki dengeyi gözetmeliydiler. Yine padişahların kız kardeşlerinin ve damatlarının, hepsi olmasa da bir kısmının, Topkapı Sarayı’nın siyasal ortamından uzaklaştırılıp ülkenin çeşitli yerlerine gönderilmelerinde de aynı denge politikasının izleri yansımaktadır. Bu yolla kız kardeşler ve onların eşlerinin siyasal nüfuz elde etmeleri engellenirken; onlara bahşedilen mülkler sayesinde devletin kaynakları, güçlü damatlar elinde bulunmak suretiyle hanedanın kontrolünde kalmaya devam ediyordu. Ayrıca bu sayede pek çok memleketin şenlenmesi de söz konusu oluyordu.⁴⁸

Osmanlı idarecilerinin “adalet dairesi”⁴⁹ şeklinde kavramsallaştırılan bir politikaya dayanarak devlet düzenini, halkın refahının da gözetecek şekilde dizayn ettiği söylenir. Bu manada temlik sisteminin gayeleri arasında halkın mali olarak rahatlamasına katkıda bulunmak ilkesi de yer almaktaydı. Aslında bu durum, biraz da “rütbenin iyilik eylemini şart koşmasıyla alakalıydı”⁵⁰. Hareket noktası halkın memnuniyeti olunca, temlik sistemi özü itibarıyla olumlu bir uygulamaydı ve kimsenin mağdur olmaması için gayet hassasiyetle işletilmekteydi. 1574 yılında Edirne’de Süleyman Çavuş isimli bir şahsın arazisi Sultan Selim Cami yanında inşa edilen Sitti Hatun Hamamı için istimlak edildiğinde, bunun karşılığında kendisine Keşan’da Depelü isimli köy mülk olarak verilmişti. Bu uygulama bedeli ödenerek yapılan bir satış işlemiydi.⁵¹ Reayanın elindeki (tasarrufundaki) toprağı, hanedan

⁴⁷ Pierce, *Harem-i Hümayun...*, s. xii, 300.

⁴⁸ *Koçi Bey Risâlesi*, Birinci Tab’ı, Matbaa-i Ebulfezva, Konstantiniyye 1303, s.95-96.

⁴⁹ Asker-hazine-reaya-adalet kavramlarıyla kurgulanan ve padişah tarafından idare edildiği şekilde kurgulanan bu politikanın içeriği için bkz: *Koçi Bey Risâlesi*, s. 71.

⁵⁰ Singer, *İyilik yap Denizge At Müslüman...*, s. 163.

⁵¹ BOA, MD 25, 27, 271, 12 Rebiülevvel 981, 5 Ocak 1574.

zorunluluk gereği kendi mülküne alırken, vatandaşa da bir başka yerde mülk veriyordu.

Temlik ağının kollarının örülmesi devam ederken bunlara ek olarak kimi zamanlarda “gereklilik” üzere sistemin yürütüldüğü ifade edilebilir. Öyle ki ziraat sahalarının statü bütünlüğünün bozulmaması ve devam eden üretim-tüketim düzeninin aksamadan sürdürülebilmesi için temliklerin verilmesi zorunlu olmuştur. 1557 yılında Vize’ye bağlı Pınarhisar nahiyesindeki iki köyün çevresindeki araziler selâtin vakfının köyleri olduğu için bunların bedeli ödenerek ve mülknâmeler verilerek tımar sisteminden (sipahi elinden) çıkarılması örneği⁵² bu noktada zikredilebilir. İmparatorluk maliye kalemi çalışanlarının taşradaki tarım alanlarının bütünlüğünün devam edebilmesi şeklinde bilindik gayreti burada bir kez daha öne çıkmaktadır. Böylece hanedana bağlı temliklerin kapsamı genişletilerek mevcut zirai bütünlüğün bozulmadan hatta büyüyerek devam etmesi sağlanmıştır.

Zorunluluk gereği temliklerin verilmesi sadece zirai kaynaklarda değil diğer gayr-i menkullerde de geçerlidir. Temlik ağının buradaki gerekçeleri taşradaki büyük mali kaynakları elden çıkarmadan ama insanları da rahatsız etmeden kontrol edebilme kaygısıydı. Hürrem Sultan’ın, Trablusşam’daki bazı han ve dükkânların mâliki olması bu noktada bahsedilmeye uygun örneklerdendir. Şehirdeki bu binalar, Memluk Sultanı Kansu Gavri tarafından oldukça sağlam bir altyapı ile yaptırılmıştı ve iyi bir kira geliri sağlıyordu. Bu iki gerekçe söz konusu hanların ve dükkânların neden temlik ağına dahil edildiğinin işaretleri olarak kabul edilebilir.⁵³ Nitekim taşradaki nakit kaynaklarından olan ve sağlamlığı ve işlerliği bakımından gözde olduğu açık olan kaynaklar başkalarına terk edilemeyecek kadar değerliydi.

Mülk edindirmelerin mücbir sebepleri arasında askeri ve mali ihtiyaçlar söz konusu olduğunda, ivedilikle hareket edebilme isteği de vardı. Temlik kapsamına alınan Yeniil haslarının reayasının miri deve ihtiyacının karşılanmasında istifade edilmesi⁵⁴ araçların devre dışı bırakıldığı gayet etkili bir yöntemdi. Yine halkın yararına işletilen Üsküdar’daki Valide Sultan İmareti için beslenen mülk ve sağmal koyunların mera ve eğrek bulamaması sorununun Şile ve Kandıra’daki arazilerden temin edilerek halledilmesi⁵⁵ temlik ağının hızlı sorun çözmedeki katkısının pek çok örneğinden biriydi. Ayrıca temliğe konu olan yatırımların gelirlerinin bir kısmının ordunun finansmanında kullanılması⁵⁶ temlik ağının perde arkasındaki olumlu işlevleri arasındaydı.

⁵² BOA, MD 2, 120, 2078, 22 Cemaziyelevvel 964, 23 Mart 1557.

⁵³ BOA, TS.MA.d, 10088, 23 Rebiülevvel 951, 14 Haziran 1544.

⁵⁴ BOA, MD 39, 76, 186, 27 Şevval 987, 17 Aralık 1579.

⁵⁵ BOA, MD 46, 247, 553, 19 Zilkade 989, 15 Aralık 1581.

⁵⁶ Mihrimah Sultan babasına, kendi mülk ve vakıf gelirlerinin bir bölümünü askeri hareketlar için kullanmayı teklif ediyordu. Bkz: Franz Babinger, “Mihr-i Mâh Sultân”, *Encyclopedia of Islam*, Second Edition, Volume: VII, Leiden 1993, s. 6.

Hanedana Yönelik Temliklerin Ekonomik ve Politik Yaşama Katkıları

Hanedan mensuplarına verilen temliklerin sadece hanedana değil reyaya ve hazineye de yansıyan olumlu yönleri bulunmaktaydı. Bunlar içinde öncelikle vergi ödeyen halka çeşitli muafiyetler getirilmesi söz konusuydu. Mâliklerin varlıklarının kapsamındaki köylerde halktan vergi toplama hakları koruma altına alınırken, köylüler de bazı muafiyetler ile ayrıca korunmaktaydı. Bu noktada acaba mülk sahipleri için (burada hanedan mensupları için) bir kazanç kaybından bahsedilebilir mi sorusu akla gelmektedir. Birkaç örnek üzerinden bu hususu değerlendirmek mümkündür. Kanuni Sultan Süleyman, kız kardeşi Şah Sultan'a Dimetoka kazasındaki Akçaviran, Derebeşte, Azadlu, Atların? ve Çayırbükü köylerini mülk olarak vermiştir.⁵⁷ Buralardaki köylüler, belgenin ifadesiyle: “*Sâir selâtin evkâfı gibi avârız-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyeden muâf ve müsellemler olmaları bâbında inâyet ricâ...*” etmişler ve bu talepleri kabul görmüş; daha sonraki süreçte Sultan II. Selim de muafiyetlerini onaylamıştır. Köylüler öyle muhafazaya alınmışlardı ki salgun ödemek, küreğe koşulmak ya da azap, sekban veya acemi oğlan vermek gibi yükümlülüklerden muafiyet kazanmışlardı. Yine Yeniil hasları Valide Nurbanu Sultan'a *serbest* statülü olarak temlik edilmiş iken⁵⁸, 1579 yılı kaydından öğrenildiğine göre bu arazilerde yaşayan köylüler avâriz ve örfî vergilerden muaf tutulmuşlardı. Söz konusu arazilerdeki gayr-i Müslimler ise acemi oğlanı vermek zorunda değildiler.⁵⁹

56

Temlik sisteminin beraberinde uygulanan muafiyetlerin zamana ve mekâna göre farklılıklar gösterdiği ve ilerleyen dönemlerdeki muafiyetnâmelerde sınırların daha net çizildiği ifade edilebilir. III. Mehmed'in, hemşiresi Ayşe Sultan'a temlik ettiği Silistre ve civarındaki arazilerde yaşayan reyanın hangi vergilerinin temlik kapsamında olduğu hangilerinin muafiyet alanında olduğu ayrıntılı kaydedilmiştir.⁶⁰ Kayda göre temlik kapsamındaki vergiler şöyle sıralanmıştır: Haraç, ispence, bağ, bahçe, eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire, kaçgun, mâl-ı gâib, mâl-ı nukûd, beytûmal-ı hass ve âmme, cürm ü cinayet, ağnam ve öşr-ü gâlât. Reyanın muaf olduğu vergileri listesi ise şöyleydi: Avâriz ve tekâlif-i örfiyeden olmak üzere güvercin, acemi oğlanı, celeb, akıncı, bargir, memlehâ, peksimed, kassâbân, hamr, arpa, kovan, otlak vergileri ve çayır hizmeti. Bu örnekteki muafiyetnâme ve temliknâmenin öncekilerden belirgin farkı, daha ayrıntılı bir listenin yapılmış olmasıdır. Bu liste hem temlik sisteminde giderek daha düzenli bir yapıya geçildiğini göstermekte hem de sisteme müdahale edecek olanların da heveslerini kırıcı düzeyde teknik detayları ihtiva etmektedir.

⁵⁷ BOA, TS.MA.e, 722, 35, 10 Rebiülevvel 977, 23 Ağustos 1569.

⁵⁸ BOA, MD 39, 79, 197, 27 Şevval 987, 17 Aralık 1579.

⁵⁹ BOA, MD 39, 75, 182, 27 Şevval 987, 17 Aralık 1579.

⁶⁰ BOA, İE.ENB, 1, 13, 12 Şevval 1006, 18 Mayıs 1598.

Temliknâmelerde sınırları çizilen muafiyetlerin finansal karşılığı hakkında tarihçiler arasında görüş farklılıkları vardır. Akdağ, genel olarak temliklerin ve arkasından gelen vakıfların hazineye zararı olduğu görüşündedir.⁶¹ Buna karşılık Pierce aslında bu muafiyetlerin gelir artışı sağladığını iddia etmekte ve buna dair Nurbanu Sultan'ın Yeniil haslatının I. Ahmed devrindeki kazanç miktarlarının yükselmesine dikkat çekmektedir.⁶² Aslında mâlik olan hanedan üyeleri bu örneklerde kişisel gelirlerinde gerçekte kayıplar yaşıyor olmalıydılar. Ancak başta padişah olmak üzere merkezi bürokrasi, istimâlet politikasını hanedanın çıkarlarına tercih etmekte; halka mali destekler sunacak nitelikte iyileştirmeleri tercih etmekteydiler. Belki de bu iyileştirmeler padişahların kendi ailelerine dönük temlik politikalarına karşı oluşacak muhalefet için de önleyici adımlardı. Burada temliklere konu olacak kaynakların hanedanın elinden çıkararak istismara daha açık hale gelmesinden çekinilmesi sebebiyle vergi aflarının pek büyütülmediği iddia edilebilir. Kuşkusuz muafiyetler gelir kaybına sebebiyet veriyordu, ancak padişahlar (ve onlara bağlı merkezi bürokrasi) temlik kaynaklarının muafiyetler sebebiyle reayadaki olumlu yansımaları da göz ardı etmiyorlardı. Böylece bir kaynaktan açıklar verilse de uygulanan aflarla halkın gönlü kazanılıyor; başka temlikler için meşru dayanaklar elde edilmiş oluyordu. Sonuçta hem reaya hem hanedan kazanıyordu.

Görüldüğü üzere temlik sisteminde esas olan, devlet ve maliklerden oluşan iki tarafın da kazanç elde etmesi ve karşılıklı memnuniyetti. Dolayısıyla temlikler, memleketin imar ve iskânına faydası olacaksa ve kamu yararı (*menfaât-ı âmmé*) varsa verilmekteydi.⁶³ Bu prensipten hareketle atılan adımlar, temlik arazilerinin boş bırakılmaması şartıyla devam ettiriliyordu.⁶⁴ Bu zorunluluk mülk ağının içindeki verimli sahalardan üretim-tüketim düzeninde atıl kalmaması adına işletilen bir mekanizmaydı. Ayrıca nakit sıkıntısının her zaman kapıyı çaldığı bir iktisadi yapının baş aktörü olarak padişahların, kendi hanelerindeki bireylere verdiği temliklerin bir gayesinin de, her ne kadar kimi muafiyetlerle çeşitli kayıplar yaşansa da, nakit talebinin karşılanması olduğu anlaşılmaktadır. Temlik ve sonrasında vakıf haline dönüştürülen arazilerden öşür alınıp bunun da hazineye aktarılması⁶⁵ adalet

⁶¹ Bkz: *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, Cilt 2, s. 321.

⁶² *Harem-i Hümayun...*, s. 296. Ancak böyle bir gelir artışının sebebinin bu muafiyetler olduğuna dair delil bulunmamakta olup, Osmanlı ekonomisinin 16. yüzyılın son çeyreğinde belirgin şekilde yaşadığı enflasyonist süreci de hatırlamak gerekir. Bu süreç hakkında bkz: Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 2000, s. 123, 124.

⁶³ Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller II", s. 158, 159.

⁶⁴ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1947), s. 499.

⁶⁵ Temlik olarak verilen topraklardan ciddi gelirler elde edilmekteydi. Barkan'ın hesaplamalarına göre 1527-1528 yılı bütçesinde özel şahıslara temlik olarak verilen yerlerden ve vakıf topraklarından sağlanan girdi 60 milyon akçe civarındaydı. Bu rakam toplam bütçe gelirinin yüzde 11'ine tekabül ediyordu. Nakleden; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1 1300-1600, Çeviren: Halil Berktaş, İstanbul 2000, s. 121.

dairesindeki döngünün ve dengenin seyri açısından da gerekliydi. Böylece temlik ağı ve bunun farklı görünümünün gelirleri- en azından bir kısmı- yine devlete bağlanmış oluyordu. Vakıf ve temlik sistemlerinin bütünleştiği yapıya iltizam uygulamasının da dahil edilmesi⁶⁶ yie nakit talebinin karşılanması ile ilgiliydi. Ancak buradaki daha fazla nakit girdisi motivasyonunu, hanedanın salt finansal kâr gayesiyle hareket etmesi şeklinde yorumlamamak daha uygundur. Zira temlik ağından elde edilen nakitlerin en azından bir kısmının yine halkın refahı adına sarf edildiği anlaşılmaktadır. İki örnek vermek gerekirse: 1579 yılına tarihlenen bir kayıta Valide (Nurbanu) Sultan'ın 12 bin filorilik bedelini ödemek suretiyle Mısır'da satın aldığı (muhtemelen tapu resmi vererek bir nevi mülkleştirdiği) köylerin gelirlerinin yarısını Mekke, diğer yarısını Medine halkına göndermeyi taahhüt ettiği görülmektedir.⁶⁷ 1583 yılında, bir kasap dükkânı olmadığı için et almakta zorlandıklarını divana haber veren İstanbul Kefeli Mahallesinin ileri gelenlerine, Valide (Nurbanu) Sultan'ın parasını bizatihi ödeyerek bir kasaphane dükkânı açmak için harekete geçmesi oldukça anlamlıdır.⁶⁸

Temliklerin sözü edilen finansal katkıları dışında ekonomik yaşama başka olumlu etkileri de vardı. Temlik ağına çekilen mali kaynaklar ve bunların beraberinde getirdiği görece serbestlik ortamı ile birlikte, şenlendirmeler neticesinde “büyük çiftlikler” ortaya çıkarken; temlik sahiplerinin piyasaya dönük ticari işletmeler olarak çiftlik örgütlenmelerinde yer almalarına olanak sağlanmıştır.⁶⁹ Padişahların bilhassa büyük cüsseli ve yüksek gelirli arazileri, mesela hassa statüsündeki toprakların tüm mülkiyetini (ya da tasarruf hakkını) gerek kendi hane halklarına, gerekse yüksek rütbeli memurlara temlik etmesi onların daha rahat üretim organizasyonlarına imza atmalarına ve istihdam kaynağı olabileme çabalarına destek vermeleri şeklinde yorumlanabilir. Zira hanedan mensuplarına ait serbest mülkleri, en azından 16. yüzyıl sonlarına kadar, yerel idarecilerin teftiş edememesi de⁷⁰ bu serbest alana katkı olarak sayılabilir.

⁶⁶ II. Selim'in kızı Şah Sultan'a temlik edilen yerler arasında eskiden tımar sisteminde olup sipahilerine vergilerini düzenli olarak veren köylerin de yer aldığı görülür. Bunlardan biri de Yeniköy isimli bir köydür. BOA, TS. MAd., 1962, 2, 29 Zilhicce 979, 13 Mayıs 1572. Burada ilginç olan mülk olarak verilen köyün tımar düzeninin devam etmesi ancak bunun iltizam sistemi ve vakıf sistemiyle bütünleştirilmesidir. Öyle ki, Şah Sultan'a temlik edilen köy daha sonra Şah Sultan Vakfının akarı arasına alınmış, köyün vergilerinin toplanması işi bir mültezime devredilerek işleyen düzeninin devamı sağlanmıştır. Dolayısıyla tek bir örnekte imparatorluğun dört temel sistemi (tımar, vakıf, iltizam, temlik) bir araya getirilmiştir.

⁶⁷ BOA, MD 36, 152, 421, 1 Safer 987, 30 Mart 1579.

⁶⁸ BOA, MD 48, 252, 704, 23 Zilhicce 990, 18 Ocak 1583.

⁶⁹ Halil İnalçık, “The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants“, Contributions à L'histoire Economique et Sociale de L'empire Ottoman, Jean-Louis Bacqué-Grammont and Paul Dumont, eds Peeters Press, Louvain 1984, s. 109.

⁷⁰ Mehmet İpşirli, “Paşmaklık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 187.

Hanedanın kadınlarına ait “mülk çiftlikler” bahsedilen görece serbest ve kâr amaçlı üretim-tüketim faaliyetlerine, padişah ailesinin de katıldığına işaret ediyor.⁷¹ Örneğin 1583 yılı kayıtlarına göre, III. Murad’ın validesi Nurbanu Sultan’ın, Üsküdar, Gebze ve Yoros’ta “mülk çiftlikleri” faaliyette iken; ⁷² onun Yanbolu, Rodoscuk ve Üsküp’te de ayrıca has ve çiftlikleri vardı.⁷³ Yine Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mehmed’in kızı Hümaşah Sultan’ın, İstanbul’un Eyüp semtinde bir çiftliği çalıştırılmaktaydı.⁷⁴ Yavuz Sultan Selim’in torunu Osman Şah Bey’in ise Tırhalada’ki çiftlikleri, bahçeleri, kiralık arazileri ve değirmenleri 1590 yılında kâr amaçlı işletmeler olarak istihdama ve üretim düzenine destek vermekteydi.⁷⁵ Piyale Paşa’nın eşi ve II. Selim’in kızı Gevher Hatun’un Ergene’de köylerdeki çiftlikleri de kethüdalar atanmak suretiyle idare edilmesi⁷⁶ piyasaya dönük üretim yapan ve hesapları kontrol edilen organize birer üretim ünitesi olduklarını işaret etmektedir.

Bahsedilen örneklerin en azından bir kısmı, nüfuz sahiplerinin başlattığı ve devam ettirdiği “büyük çiftliklerin ortaya çıkışı” sürecinden hanedan mensuplarının pay alma çabası olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan muteber araştırmacıların da dikkat çektiği üzere temliknâmelerin yoğunlaşmasıyla büyük çiftliklerin ortaya çıkışı arasında doğrudan bir ilişki vardır.⁷⁷ Celali vakaları sonrasında veya herhangi bir şekilde ekilmeyen verimli tarlaların, çayırların ve sulak mevkilerin hanedanın temlik ağına çekilmesi çabaları- arpalık sistemi henüz yaygınlaşmadan⁷⁸- etkili adımlar olarak görülebilir. Bu durum mülklerin nakit girdi katkısına ilişkin bir gelişme olarak değerlendirilebileceği gibi hanedan üyelerinin mâlik olarak üretim çarkına katılan birer girişimci, hatta bir araştırmacı tarafından⁷⁹ valideler için kullanılan oldukça anlamlı bir ifadeyle, “patron” olduklarını ortaya koyar. Bu gelişmeler Osmanlı padişahları ve merkezi bürokrasinin statükocu olduğu ifade edilen iktisat zihniyetlerinin sorgulanması gerektiği konusundaki çalışmalara cesaret verici değişimlerdir. Nitekim incelenen dönemdeki mülklerde ev, değirmen ya da arsa gibi

⁷¹ Bazı “mülk çiftlikler” sonradan “vakıf çiftlik” şeklinde ifade ediliyor olsa da bu değişimin sahada karşılığı yoktu.

⁷² BOA, MD 48, 308, 912, 1 Safer 987, 30 Mart 1579.

⁷³ BOA, MD 48, 324, 953, 11 Safer 996, Mart 1583.

⁷⁴ BOA, TS. MA.d., 7139, 20 Cemaziyelevvel 981, 17 Eylül 1573. Toprak üzerine yatırımları olan bu kadın sultanın Edirne’de de mülk köyleri vardı. Bkz: Gökbilgin, *XV- XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livâst...”, s. 499.*

⁷⁵ BOA, TS.MA.d 1517, 11, 29 Zilhicce 998, 29 Ekim 1590 .

⁷⁶ Gökbilgin, *XV- XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livâst...”, s. 499.*

⁷⁷ Bkz: Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, İstanbul 1998, s. 20-21.

⁷⁸ Hanedana verilen arpalık ya da paşmaklıkların incelenen dönemde henüz yaygınlaşmadığı; bunların bilhassa 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyılda etkin uygulamalar haline geldiği belirtilmektedir. Bkz: İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, s. 25; İpşirli, “Paşmaklık”, s. 187.

⁷⁹ Virginia H. Aksan, “Wâlide Sultân”, *Encyclopedia of Islam*, Second Edition, Volume: XI, Leiden 2002, s. 130.

örneklerden ziyade, arazilerin hanedana temlik edildiği örneklerin yoğunluğu, böyle bir çabaya haber vermektedir.

Şüphesiz hanedana ait mülklerin ekonomik yaşama sağladığı faydalar bunlarla sınırlı değildi. Boş arazilerin veya orman ve bataklıklardan dönüştürülen tarlaların mülk statüsü olarak verilmesi hem tarımsal üretimin hem de buna bağlı olarak vergi gelirinin artması anlamına geliyordu.⁸⁰ Zaten mülk edindirmelerin pek çoğunda şenlendirme şartları bulunmaktaydı.⁸¹ Bilhassa yeni fethedilen ya da çorak ve terk edilmiş arazilerin tarıma kazandırılmasında temliklerin rolü büyüktü.⁸² Padişahlar cephesinden bakılınca, temlik ağı ile mali gücün korunması ya da artırılması biraz daha yumuşak bir yolla gerçekleştirilmiş, böylece meşruyet sorgulanmasına sebebiyet verecek açıklara müsaade edilmemiştir. Ayrıca hanedana ait olup, aralarında mülk çiftliklerin de bulunduğu bu iktisadi yapıların istihdama katkı sağlayan verimli işletmeler olduğu da söylenebilir. Şüphesiz girişimci bir sivil toplum için yeterli bir destek sayılamazsa da, 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan güvenlik⁸³ ve istihdam problemleri de dikkate alınınca bu tip yapıların önemli bir boşluğu doldurduğu aşikârdır.

Hanedana Ait Temliklere İtirazlar ve Müdahaleler

Padişahların, siyasal ve mali güçlerinin kaybına yol açacağı gerekçesiyle yüksek rütbeli devlet erkânına ve reyaya mülk verme noktasında ellerini gayet sıkı tuttuğu şeklinde genel bir kanı olsa da, 16. yüzyılda, mülklerin haddinden fazla dağıtıldığına işaret edilerek mülk politikaları ve bunların ekonomiye etkisi eleştirilmiştir. Örneğin III. Murad'a sunulan anonim *Hırzû'l Müllük* adlı eserde köy ve kasabaların çoğunun has, zeamet veya tımar statüsünde olması gerekirken vakıf ve mülk haline gelmesine fırsat verilmesi şiddetle eleştirilir.⁸⁴ Aslında buradaki itirazın bir kısmı mülklerin oran olarak fazlaca verilmesine yöneltilmekle birlikte, eleştirilerin dozunun arttığı noktalar mülknâme elde ederken yaşanan usulsüzlüklerdir. Mülklerin resmi belgelere düşük değerlerle kaydedilmesi, sınırların

⁸⁰ İnalçık, bahsedilen serbest alanı, bu ünitelerde emek üreten köylülerin daha fazla himaye görmeleri, çeşitli dokunulmazlıklardan yararlanmaları ve mülk sahiplerinin pazar bitkileri ya da hububat üreterek artı ürünlerini ihraç edebilmeleri şeklinde kategorize ediyor ki, bu hususlar oldukça mühim avantajlardır. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1..., s. 164, 169.

⁸¹ Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller II", s. 171.

⁸² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1..., s. 167.

⁸³ Mali ya da siyasal gücü yüksek kesimlerin mülklerinin daha güvenli olduğunu; bu kişilere ait mülk köylerin bir süre sonra fazlaca rağbet görerek kasabalara dönüştüğünü; anonim *Hırzû'l- Müllük* yazarı anlatıyor. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar (Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlibi'l- Müslimîn ve Menâcî'i'l- Müminîn, Hırzû'l- Müllük*, Ankara 1988, s. 178.

⁸⁴ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar...*, s. 176.

üstünkörü bir şekilde tayini, adaletin gözetilmemesi gibi hukuki meseleler daha sert eleştirilere maruz kalmıştır.

17. yüzyılın ilk yarısının etkin yazarlarından Koçi Bey bu çalışmanın ilgilendiği döneme göre daha geç yaşamış bir kalem erbabı olsa da kendi dönemine gelinceye kadar, padişaha yakın olanların (*mukarreb-i pâdişâbi*) şeriata aykırı olarak, yani savaşlarda faydalı işler yapmadan mülkler almalarına ve vakıflar kurmalarına dikkat çekmektedir. Yazar mülk ve vakıfların ancak savaşlarda faydaları olan ailelere verilmesi gerektiğini belirten cesur bir dil kullanmıştır.⁸⁵ Koçi Bey, Kanuni Sultan Süleyman devrine ait değerlendirmelerinde özellikle sadrazam Rüstem Paşa'ya verilen temlikleri hoş karşılamamıştır. Yazar, Sultan Süleyman'ın paşaya ihsan ettiği temliklerinin “aşırı” derecede olduğunu ve temlikler sonrasında devlet kaynaklarının telef edildiğini düşünüyordu. Koçi Bey temliklerin ve ardından vakıfların tımar toprakları aleyhine genişlemesine de itiraz ederek, gelirlerin, eğer tımar düzeninde kalsaydı daha fazla gerçekleşeceğini ifade ediyordu.⁸⁶ İlginçtir ki Koçi Bey ve diğer yazarlar temliklere dair eleştirilerini daha çok hanedan dışı devlet adamlarına sunulan mülklere yoğunlaştırmışlardır. Padişah ve ailesine dair açık eleştiriler dile getirmek haliyle pek kolay olamayacağından buradaki olumsuz değerlendirmeleri bütün temlik sahipleri için geliştirilmiş görüşler olarak saymak mümkündür.

Osmanlı temlik düzenine karşı öne sürülen görüşler askeri/gelenekçi bakışın etkisinde şekillenmiştir. Statik bir ekonomik yapıyı önemseyen bu düşüncenin taraftarları mülk uygulamalarının sadece olumsuz örnekleri üzerine eleştiriler yöneltmişler; temliklerin üretim artışına olanak sağlayabilecek bir serbestlik getirebildiğini pek dillendirmemişlerdir. Oysa hanedan temliklerinin geri planında ciddi bir mali bürokratik organizasyon işliyordu ve bu yapı üretimden tüketime, vergilendirmeden istihdama kadar geniş bir yelpazede fayda sağlıyordu. Zira buraya kadar örnekleri sunulan temliklerin kahir ekseriyeti toprağa bağlı reel üretim kaynaklarına dayanmaktaydı. Dolayısıyla bu faydalı karşılıklar, hanedana ayrılan temliklerin kimi zaman “abartılmasının”, bilhassa toplum nezdinde ciddi bir muhalefetle karşılaşmamasının sebepleri arasında sayılabilir.

Temliklerin yukarıdaki görüş sahiplerince ifade edildiği üzere “abartılı” bir düzeyde verilmesi ya da devlet mülkünün bireylere teslim edilmesi nedeniyle bürokrasi veya sivil toplumdan gelen diğer tepkilerin önüne geçilmesi gerekiyordu. Bu nedenle miri arazinin hanedan üyelerine ya da başkalarına temlik edilmesi sonrasında vakfa çevrileceğinin belirtilmesi yahut bu açıkça belirtilmese bile böyle davranılması, “temlik ağının” insanlara katkı sağlayacak bir şekle büründürülmüş tezahürü sayılabilir. Temlik-vakıf ilişkisinin tümüyle hazineyi zarara uğrattığına dair

⁸⁵ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 81.

⁸⁶ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 97

görüşler olsa da⁸⁷, bu sayede devletin elinde atıl kalması muhtemel araziler (ya da başka mülk statüsündeki kaynaklar) hem üretim-tüketim düzenine katılmış hem de hazine ve reaya açısından faydalı bir hale getirilmiştir. Bu iki sistemin birleştirilmesi, padişahların ve maliye bürokratlarının bir başarısı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu başarı temlik ağının, padişahın toplum nezdindeki meşruiyet algısına ilişkin önemli bir katkıdır.

Hukuki bakımdan reayanın mülklerinden çok da farklı olmadıkları ancak bununla beraber verimli kaynaklardan seçildiği anlaşılan hanedana ait mülklerin her iki durumu aslında bazı sorunları da beraberinde getiriyor; belki de yeterli önlemler alınmadığını bilen birileri, hanedanın mülklerine müdahalelerde bulunabiliyorlardı. Topraksız kalarak ya da sair sebeplerle başkalarının arazilerine yerleşenlerin (*hâriç ez-defterlerin*), Hürrem Sultan'ın Ahyolu ve Silistre'deki mülk arazilerine gelerek izinsiz yurt edinmeleri⁸⁸ örneği ilginçtir. Böylece koruma açıkları görülen mülklere, hanedana ait olsa dahi, bilhassa nüfuz sahibi kimselerin müdahale etmeye cüret ettikleri söylenebilir. Benzer şekilde 1573'te Valide Nurbanu Sultan'ın mülk çiftlikleri de çevrelerindeki köylülerce rahatsız edilmiştir. Üstelik bu çiftlikler Orhanlı ve Aydos gibi başkentten hemen yanı başında yer almaktaydı. Daha ilginç bu açık tehditler devam etse bile çitleme ya da duvar çekme gibi soyutlayıcı adımlar atılmamıştır.⁸⁹ Bir diğer örnekte ise, III. Murad'ın validesine ait Şarkipare'deki temliklerine 1574 yılında, "buraları temlik değil has arazisidir" diyerek zabta kalkışan kişi Ulus Beyi Abdurrahman'dır.⁹⁰

Devletin en üst kademelerindeki bireylerin mülklerinin dahi başkalarınınca ele geçirilme tehlikesi yaşaması gayet anlamlıdır. Böyle gelişmelerin görülmemesi için sınır belirteçlerinin kaybolması, bunların yerlerinin değiştirilmesi ya da başka benzer gelişmeler dikkatle takip ediliyordu. Sıkıca kontrol edilen hanedana ait temlik üniteleri için bu amaçla sık sık merkezden görevli memurlar gönderilmiş, şikâyetler veya alınacak yeni kararlara ilişkin yerinde incelemeler yapılmıştır.⁹¹ Bahsedilen önlemlere rağmen yönetici aileye ait mülkler için bile muhtemel tehlikeli kişiler listesi olarak bir kayıta şu görevliler sayılmaktaydı: Sancakbeyi, voyvoda, alay beyleri, zaimler, tımarlı sipahiler, çeribaşılar, eminler, amiller ve iş erleri.⁹² Bu liste aslında 1579 yılına ait bir hükümde, Yeniil'deki Valide Sultan temliğine yapılan müdahale ile ilgili olarak hazırlanmıştı. Bunun kadar mühim bir diğer husus hükmün gönderildiği kadılkıların sayısının bir hayli fazla olmasıydı. Hükmü

⁸⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt 2, s. 321.

⁸⁸ Bu gelişme, Hicri 948-951 tarihlerinde (Miladi 1541/1544) devlet tarafından tespit edilmiştir. Bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, Cilt. 1, Takvîmhâne-i Âmire, Dersaadet 1849, s. 608.

⁸⁹ Örnek için bkz: BOA, MD 48, 314, 931, 8 Safer 991, 3 Mart 1583.

⁹⁰ BOA, MD 35, 397, 1014, 16 Şevval 986, 16 Aralık 1578.

⁹¹ III. Murad'ın kız kardeşi Gevherhan Sultan'ın Karaferya'daki mülk bekar odalarına 1596 yılında yeniçerilerin yaptığı müdahaleler, saraydan gönderilen çavuş ve mübaşirin yerinde incelemesi ile sorgulanmıştır. BOA, MD 69, 35, 66, 1 Cemaziyevvel 1000, 14 Şubat 1592.

⁹² BOA, MD 39, 79, 197, 27 Şevval 987, 17 Aralık 1579.

muhatap kadınlık; Üzeyr, Kars, Birecik, Divriği, Malatya, Samsad, Bozulus, Selemiyeye (Selimiye), Hama, Humus şeklinde sıralanmış, listeye Trablusşam beylerbeyliği de eklenmişti. İlerleyen süreçte benzer müdahaleler olmaya devam etmiştir. 1583 yılı kaydına göre III. Murad'ın validesi için ayrılan Üsküdar, Gebze ve Yoros'taki mülk çiftliklere de, bu sağlam dayanağa rağmen hala birileri müdahale ediyor; onlar söz konusu çiftliklerin beytülmal vergilerine el koymayı deniyorlardı.⁹³ Padişahlar ise tüm bu vakalar arasında aileleri, Topkapı Sarayı'ndaki merkez bürokrasi ve halk arasındaki ilişkilerde dengeyi sağlamaya çalışmaya devam ediyorlardı.

Sonuç

Osmanlı devleti tarih boyunca kurulmuş etkin imparatorluklar içerisinde siyasi ve iktisadi örgütlenmesi ile sağlam bir yer edinmiştir. Osmanoğulları ailesinin bu devleti yirminci yüzyıla taşımaları bir başarıdır. Bu başarının temel dinamikleri arasında merkezi gücün siyasi ve askeri otoritesinin etkin bir şekilde ülke geneline yayılabilmesi olduğu kadar, bu yapının toplum nazarında meşruiyeti olan bir şekilde sürdürülmesi yer almıştır. Padişahlar ise büyük örgütlenmenin baş aktörü olarak anneleri ve eşlerinden başlayarak sınır boylarındaki askerlere kadar birbirinden çok farklı kişilerle, tutarlı ve dengeli ilişkiler geliştirmek durumundaydılar. İşte saraydan ülkenin en ücra köşelerine kadar örülen “temlik ağı”, padişahların gerek aile üyelerine gerekse diğer kesimlere bahsettiği mülk varlıklar ile hayata geçirdikleri etkin uygulamalardandır. Bu çalışma temlik ağının hanedan üyelerine yansıyan yapısının 16. yüzyıldaki işleyişini anlamaya çalıştı.

Her şeyden önce temlik uygulamasının, ülke geneline bir ağ gibi örülmekle birlikte, sahada pek farklı çeşitlerinin bulunduğu; bu bakımdan sistemin sınırlarını çizmenin gayet zor olduğu görülmüştür. Ağın derinlerine inildiğinde hem statü hem de mali büyüklük bakımından değişken ve dinamik bir yapı ile karşılaşmıştır. Bu kompleks örgütlenme içinde padişahın kendi ailesinin bireylerine dağıttığı mülklerin genel temlik ağının bir parçası olarak düşünülebileceği anlaşılmaktadır. Kolları ülke geneline yayılan bu ağın, Osmanlı yeni çağının çağdaşı olan yazarların bazı haklı eleştirilerine rağmen, olumlu yönlerinin olduğu ifade edilmelidir. Mülkler dağıtılırken, ülkenin verimli arazilerine el koyma gayreti içinde bir merkezi idarenin izleri görüldüğü kadar madalyonun diğer yüzünde, temlik siyaseti ile koruma altına alınmış bir zirai düzen ve buna katkı sağlayan istihdam ve vergilendirme ağından da bahsedilmelidir. Bir valide sultana verilen mülklerin genişliğinin göze batmaması, onun merkezde veya taşrada zirai üretime, istihdama ve ticari yaşama ciddi destekleri sayesinde olmuştur.

Temlik sistemini anlama çabası çeşitli başka sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. 16. yüzyıl padişahlarının daha çok hanedanın kadın üyelerine temlik

⁹³ BOA, MD 48, 308, 912, 1 Safer 987, 30 Mart 1579.

dağıttıkları tespit edilmiştir. Geniş toprakları içeren temlikler yerine daha çok haslar ile taltif edilen şehzadelerin sancaklara gönderilerek oralarda devlet idaresini öğrenmeye başlamaları, mülklerle uğraşmak yerine daha önemli meselelerle ilgilenmeleri onlara verilen mülklerin görece geri planda kalmasına sebep olmuş gibidir. Padişahların mülk dağıtımlarında bilhassa valideleri, eşleri ve kız kardeşlerine yakın ilgi gösterdikleri; mülkler vasıtasıyla bir yandan onları maddi açıdan desteklerken, öte yandan ülke genelindeki verimli kaynakların en azından bir kısmının hanedan kontrolünden çıkmasını engelledikleri söylenebilir. Kimi zaman mülk statüsünün içerisinde harmanlanan muafiyetlerin gelir kaybına sebebiyet verdiğine dair görüşler ortaya çıksa da, nihai hedefte halkın memnun edilerek üretim düzeninin devam etmesi çabası söz konusuydu. Bu manada temlik ağının kolları reaya da doğrudan faydalar sağlamıştır. Zira hanedana ait temlikler, reaya için istihdam desteği demektir.

Temlik ağının toplumsal yaşama katkısının sadece maddi gelirler üzerinden değerlendirilmeyeceği de anlaşılmaktadır. Padişahlar en yakınlarına temlikler dağıtırken aynı zamanda onların gönüllerini hoşnut ediyorlardı. Bununla birlikte kimi sultanların mülk dağıtımında kendi iradeleri dışında karar almış olabilecekleri ileri sürülebilir. Çünkü genellikle önceki padişahlar tarafından başlatılan temliklerin yenilenmesi usulü, bir sonraki padişahın cülusunda devam ettiriliyordu. Yaş almış kadın sultanlara verilen temliklerde sevgi yanında hürmet duygusunun bu manada rol aldığı ifade edilebilir. Ayrıca padişahların insanların gönüllerini kazanma çabası sadece saray içinde kalmıyor; aile bireylerine verilen temliklerde toplum içinde iş gücü üretenler ya da buralardan hizmet alanlar da bu ağ aracılığıyla padişahın manevi kimliğine duydukları saygıyı pekiştiriyorlardı. Dolayısıyla temlikler bir yandan sahipleri ve hizmet alan kişileri etkilerken diğer taraftan padişahların siyasal güçlerini sağlamlaştırarak dengeli bir yapı kuruluyordu. Bu denge hanedan üyelerine de yansdı. Ne onların aşırı mülklendirilmesi ile padişah aleyhine güç merkezi haline gelmelerinin yolu açıldı ne de mülksüz bırakılarak maddi bakımdan düşkün olmalarına sebebiyet verildi.

Padişahların, ellerindeki etkin gücü hanedanı, idarecileri ve toplumu memnun etmek için kullanırken, kantarın topuzunun kaçtığı, dengenin isteyerek ya da istemeden birileri lehine bozulduğu zamanlarda, temlik ağı eleştirilerden nasibini almıştır. Sistemin eleştirisi daha çok temliklerin haddinden fazla verilmesine ve vakıf sistemi içine dahil olma oranının artırılarak devlet hazinesine akan gelirlerin azalmasına yönelik olmuştur. Temlik sisteminin karşılaştığı olumsuzluklardan bir diğeri de bu ağda yer alan maddi kaynaklara dışarıdan yapılan müdahalelerin bazen önlenememesi olmuştur. Aslında bu noktada padişahlar ikilemde kalmış gibidir. Bir yandan ayrı birer feodal bey gibi büyümesi istenmeyen hanedan üyelerinin, kendilerine verilen mülkleri de statü bakımından diğer mülklerden ayrı düşünülmezken; diğer yandan hanedan mülklerinin de halkın kaynakları gibi yabancı müdahalesine açık kalmasına sebebiyet verilmiştir. Yine de merkez ve taşra idarecileri hanedan mülklerine olan haksız müdahalelere göz yummayarak gerekli önlemleri almaya, mülkleri yasal ve fiziki olarak korumaya gayret etmişlerdir.

Kaynaklar

a. T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı (Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA;) Kaynakları

İbnülemin Ensab, İE.ENB, Dosya No, Gömlek No: 1,13.

Mühimme Defterleri (MD), Defter No, Sayfa No, Hüküm No: 2, 120, 2078; 5, 7, 9; 6, 472, 1022; 9, 54, 144; 14, 584, 836; 25, 27, 271; 34, 31, 60; 34, 31, 61; 35, 397, 1014; 36, 9, 27; 36, 152, 421; 39, 75, 182; 39, 76, 186; 39, 79, 197; 39, 79, 197; 46, 247, 553; 48, 252, 704; 48, 308, 912; 48, 314, 931; 48, 324, 953; 69, 35, 66.

Topkapı Sarayı Maliyeden Müdevver Defterler (TS.MA.d.) Defter No, Sayfa No: 1962,2; 7139; 1517,11; 10088

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeler, (TS. MA. e), Defter No, Sayfa No: 722, 35; 745,49; 811,4; 851,60; 968, 66; 968,75

b. Yayınlanmış Ana Kaynaklar ve Arşiv Malzemeleri

Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's- Selâtin*, Cilt. 1, Takvîmhâne-i Âmire, Dersaadet 1849.

Koçi Bey Risâlesi, Birinci Tab'ı, Matbaa-i Ebulfezva, Konstantiniyye 1303.

c. Başvuru Eserleri

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2011.

d. Araştırma/İnceleme Eserler

Allahverdi, Reyhan Şahin, "Yetim Bir Hanım Sultan: Şehzade Mehmed'in Kızı Hümaşah Sultan Vakıfları", *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37 (Nisan 2016), s. 1-25.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, Cilt 2 1453- 1559, Ankara 1979.

Aksan, Virginia H., "Wâlide Sultân", *Encyclopedia of Islam*, Second Edition, Volume: XI, Leiden 2002, s. 130-131.

Aybakan, Bilal, "Temlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, İstanbul 2011, s. 428-430.

Babinger, Franz, "Mîhr-i Mâh Sultân", *Encyclopedia of Islam*, Second Edition, Volume: VII, Leiden 1993, s. 6-7.

Barkan, Ömer Lütfi, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VI/1 (1940), s. 156-181.

-----, Ömer Lütfi, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller II", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/1 (1941), s. 157-176.

-----, Ömer Lütfi, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller III : İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/4 (1941) s. 906-942

- , Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I-II İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 279- 386.
- , Ömer Lütfi, “Timar”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul 1979, s. 286- 333.
- Berki, Ali Himmet, “İslam’da Sahih ve Gayr-i Sahih Nev’ileri I”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (Ocak 1957), s. 19- 26.
- , Ali Himmet, “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s. 5- 13.
- Cin, Halil, “Arazi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991, s. 342- 346.
- Çalı, Ayşegül, “Akıncı Beyi Evrenos Bey’e Ait Mülknâme”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20 (2006), s. 59-79.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1947), s. 483-511.
- Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2010.
- Gel Mehmet, “Kanuni Devrinde Vüzera Gölgesinde "Vakfa İlave Mülkün Satışı" Üzerine Bir Hukuki Tartışma: "Da'va-yı Asiyab", *Bellekten*, LXXVII/280 (Aralık 2013), s. 927- 954.
- Genç, Mehmet, “Malikâne- Divanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara 2003, s.518-519.
- Gökbilgin, M. Tayyip, *XV- XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livâsı Vakıflar- Mülkler- Mukataalar*, İstanbul 1952.
- , M. Tayyip, “Mehmed III”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul 1997, s. 535- 547.
- Gündüz, Ahmet, “Çelebi Mehmed’in Kızı Selçuk Hatun Vakıfları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), s. 1154-1173.
- Hacak, Hasan, “Milk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 62- 64.
- Heaton, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, I, Ankara 1985.
- İnalçık, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, İstanbul 1998, s. 17- 35.
- , Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul 2009.
- , Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1 1300-1600, Çeviren: Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- , Halil, “The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants“, Contributions à L’histoire Économique et Sociale de L’empire Ottoman, Jean-Louis Bacqué-Grammont and Paul Dumont, eds Peeters Press, Louvain 1984, s. 105-125.
- İpşirli, Mehmet, “Paşmaklık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34 İstanbul 2007, s. 186- 187.
- , Mehmet, “Temliknâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40 İstanbul 2011, s. 430-431.
- Köprülü, Fuad, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 1- 37.

- Kütükoğlu, Mübahat, “Berat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992, s. 472-473.
- Lajos, Fekete, “Macaristan'da Türk Mülk Sistemi”, *Tarih Dergisi*, 12/16 (1961), s. 25- 42.
- Mete, Zekai, “Osmanlı Dönemi Arazi Vakıflarının Menşei ve Hukukî Konumuyla İlgili Yeni Belgeler Yeni Yaklaşımlar”, *Vakıflar Dergisi*, (35), 2011, s. 1-20.
- Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 2000.
- Pierce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2012.
- Selçuk, Furuzan, “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar) 'Islamic Society and The West' Cilt I.- Kısım II den”, *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s. 21-30.
- Sezer, Musa, “XVI. Yüzyılda İsmihan Sultan'a Ait Dupnice Mülk Toprakları (Mülknâme ve Sınırnâme İle Birlikte)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, 62 (2018), s.375-395.
- Singer, Amy, *İyilik yap Denizce At Müslüman Toplumlarda Hayıreseverlik*, (çev. Ali Özdamar), İstanbul 2012.
- , Amy, “The Mülknâmes of Hürrem Sultan's Waqf in Jerusalem”, *Muqarnas*, Vol. 14 (1997), s. 96-102.
- Uluçay, Çağatay, “Bayezid II.'in Âilesi”, *Tarih Dergisi*, 10/14 (Eylül 1959), s. 104-124.
- , M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980.
- Yedi yıldız, Bahaeddin, “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, 18 (1984), s. 5- 41.

e. Yüksek Lisans Tezleri

- Sarıbıyık, Mustafa, *Hasan Kâfi Akhisâri'nin 'Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l Âlem' Adlı Eseri Üzerinde Bir Tetkik*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 1989.
- Taş, Hülya, *XVI. Yüzyılda Rum Eyaleti'nde Miri Toprakların Mülk ve Vakıfa Dönüştürülmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998
- Taşkın, Nuri, *Osmanlı Diplomatiğinde Mülknâmeler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Summary

There was an understanding that the sultans were the sole owner of the sources in the country in the Ottoman Empire which was among the states managed with monarchy. The sultans were able to grant these sources to the people they wanted under the name of mülk (property) or temlik (given property). The temliks system was placed in the economic order since the founding years. . In this extent the temliks were also distributed to members

of the dynasty. The mülk acquisitions started with the Valide Sultans and the sultan's wives in the 16th century were extended to other female or male members of the dynasty. So to speak there was established a “mülk network” with these mülk distributions.

There were social and economic reasons in order to make the temlik network. Firstly it can be said that the sultans gave the temliks to the other members of the family in return for their feelings of love and respect. In addition, the financial resources granted to individuals with the status of temlik continued to be operated under the control of the state, and all kinds of economic activities were recorded. When the sultans gave property to their mothers or daughters, they did not go out the language they used to other people. Thus, it has been shown in diplomatic language that no privilege would be given to the members of the ruling family. Moreover, for the sultans there were some compulsory reasons for the distribution of the temlik. For example, when military needs were in question, the desire to act immediately played a role.

The distribution of the temliks had many positive effects in practical life as well. Some producers living in the temliks lands were exempted from some taxes. The fertile lands, which were drawn into the temlik network, were not allowed to remain empty, thus ensuring the continuation of the production economy. Thus, the condition of reviving vacant lands has been put forward in many places while the mülks were being distributed. Moreover, the income obtained from the lands granted to the female members of the dynasty was also spent for the people.

Thanks to the relatively free atmosphere of the assignment lands, it was possible to create suitable environments for those who were trying to produce more with capitalist goals. Thus, the dynasty also influenced the emergence of the big farms. Thus, the dynasty also influenced the emergence of the big farms. Besides it is seen that the mülk farms belonging to the members of the manager family were the productive enterprises that contribute to employment. In particular, the women's temliks were also accepted as the basis of the legitimacy of the power of the sultans in the eyes of the society.

The Ottoman sultans followed a controlled policy in the distribution of the mülk. They expanded this network of assignments not only to members of the dynasty, but also from other high-ranking statesmen to ordinary peasants. Thus, a balance policy was followed for the reactions coming from the palace circles or the public. However, the acquisition of mülks by the sultans was criticized by some Ottoman writers. The views put forward against the Ottoman mülk order were shaped under the influence of the traditionalist view. The supporters of this idea, which cares about a static economic structure, only offered criticism on the negative examples of these practices; they did not say much that the system could bring a freedom that could allow production increase.

The Ottoman state organization tried to protect with all their devices, but were not reliable enough. Thus, it was revealed that these sources, which the

Ottoman state organization tried to protect with all their devices, were not safe enough. However, the sultans and the finance bureaucracy continued all kinds of legal struggles against these people and actions. In this sense, fake temliks papers (temliknâmes) were not allowed. Peasants raping the property farms of female members of the dynasty were also never allowed.

As a result, the sultans of the 16th century used the temlik system effectively and followed a policy of balance, taking into account the positive or negative reflections of the system. The management of the fertile lands in the country by the members of the ruling family created more secure production conditions. The enlargement of the temlik network to include non-dynastic individuals can also be considered as a sign that the system works. Despite all the difficulties of the mentioned century, the establishment and operation of the temlik network can be considered a success for the Ottoman administration.